

Most már a Légvédelmi Erők parancsnokságára várt a feladat, hogy a lokátorok birtokában új löeljárásokat dolgozzon ki. A 8,8 cm-es ütegekkel semmi teendője nem volt, mert a tüzerlokátor a 40 M. német löelemképzőre kapcsolva automatikusan szolgáltatta a célelemeket. A 29 M. ágyús ütegeknél fontos szerep jutott a célelemátszámító szerkezetnek, mely képes volt a 7 km-ről érkező adatokat átszámítani. Ezért a három 8,8 cm-es ütegtől 7 km-en belül telepített 29 M. ütegek a lokátor adatait fel tudták használni. Kedvező esetben az átszámító műszer adatait közvetlenül a löelemképzőbe táplálták be. Amennyiben a löelemképző régi típusa vagy az adott harc helyzet (túl nagy célmagasság és sebesség) miatt nem volt használható, úgy a vezényszótáblás löeljárást kellett alkalmazni, melynél a jeladószekrény közbeiktatására is szükség volt. (L. a 4. képet.)

Az 1944. évről, amikor az angolszász légitámadások ténylegesen bekövetkeztek, csak töredékes forrásanyag áll rendelkezésre. A honi állásokban levő régi alakulatok száma csökkent, mert hét osztály (VI., VII., VIII., IX., 52., 55. és 105.) hadműveleti területre vonult, ami 12 ágyús és 14 gépágyús üteg fokozatos kivonását eredményezte. Ezt részben a gyártásból kikerülő 29 M. ágyúk száma ellensúlyozta, másrészt a német szállítások megindulása, melyek lehetővé tették, hogy a hét honi osztály nagy részét feltöltsék az előírt hat ágyús és hét gépágyús ütegni állományra; sőt megalakulhatott a 208. honi tüzerosztály, továbbá a 203. és 204. honi fényoszóró osztály. A szállítások nemcsak számbeli, hanem főleg minőségi javulást eredményeztek, mert tüzerős, hatlőveges, 8,8 cm-es ütegek kerültek állásba, sőt néhány 10,5 cm-es üteg is érkezett. Az ütegek egy része tüzerlokátorral is fel volt szerelve. A honi vadászpilóták száma is megnövekedett, mert egyre több Messerschmitt Me 109 G vadászgépet kapott a magyar légierő. Májusban három, szeptemberben öt, decemberben nyolc honi vadászpilót század működött.<sup>73</sup>

Eredményekről a tárgyalt időszakban még nem lehet beszámolni, mert a magyar légvédelmi tüzerőség első komoly erőpróbájára csak 1944. áprilisában került sor.

CSENDES LÁSZLÓ

## TÖRTÉNELEM A TÉRKÉPEKEN

### Lázár deák térképétől a részletes katonai felmérésekig

A hazánk területét ábrázoló térképek vizsgálatával, fejlődéstörténetével foglalkozva nem szabad figyelmen kívül hagyni a rajtuk levő olyan feljegyzéseket, amelyek nem a földrajzzal, illetve a térképészettel kapcsolatosak. A napjainkban fellelhető 16—18. századból eredő térképek egész során megfigyelhetjük, hogy a kartográfusok a földrajzi tájékoztatáson túl történelmi adatok és ábrázolások megőrkötésére is törekedtek.

Az utóbbi időben valóságos mozgalom, új társadalmi és szellemi igény jelentkezik múltunk történelmének feldolgozására, ismereteink gazdagítására.

<sup>73</sup> HL 101. vadászpilót ezred, 2. csomó; Zárójelentés, 1945. január 14.

E törekvéseket a térkép — mint kettős információhordozó — nagyon jól kielégíti, hiszen a látványos bemutatáson túl gazdag ismeretanyagot tartalmaz.

Jelen feldolgozás abból az időből kívánja bemutatni a történelmi vonatkozásokat, amikor egy-egy kartográfiai alkotást csak a kiváltságosak tudhattak magukénak. Az elmúlt századokban a hazánkat ábrázoló térképek — más külföldi munkákhoz hasonlóan — elsősorban díszítésükkel vívták ki az elismerést. Legtöbb esetben a szegényes földrajzi ábrázolásokat kárpótolják azok a feljegyzések, amelyeket valamely történelmi hely jelöléséhez kiegészítésnek szántak. A 18. század előtti térképeink a településtörténeti vizsgálatok szempontjából a legritkább esetben jöhetnek számításba, ilyen vonatkozásban ma már elsősorban pusztán térképtörténeti értékkel bírnak.

A vizsgált időszakban kartográfiai mérőfldkőnek is tekinthető *Lázár deák* 1528-ban megjelent *Magyarország térképe*, mely nemcsak mai ismereteink, de a korabeli források szerint is kivívta a külföld elismerését.<sup>1</sup> Az egykori ese-



1. kép. Részlet Lázár térképéből.

ményeket ábrával és helyenként latin nyelvű felirattal is magyarázta az alkotó. Értékes történelmi elem a térképen a törökdúlta terület pontsorrall körülhatárolása, melyet sokáig útnak tekintettek. A települések hovatarozását a jelentősebb helyek esetében zászlóval, illetve félholddal jelöli. A védelmi jelleget kifejező városfalak, várak, tornyok, gazdagon illusztrálják az

1 A vizsgált térképek többsége a Hadtörténelmi Intézet Térképtárának (továbbiakban HIT) gyűjteményében, az utalt jelzetek alapján található. B. IX. a. 482/6. Lásd még *Castiglione László: Az ókor nagyjai*. Budapest, 1971. 326–331 o. és *Kulcsár: Bonfini magyar történetének forrásai*. Budapest, 1973. 139–140. o.

országot elsőként ábrázoló térképet. A Mohács település-ábrájához írott szöveg például: „Hie bey Dissin Kreutzten ist Khünig Ludwig mit den seinen von Soleymanno magno (dem Zwelfftn Turkischen Kayssr) erlegt wo denn Anno 1526. die 29. Augusti.” (= *Itt, ennél a keresztnél szenvedett vereséget Lajos király az övével a tizenkettedik török császártól, a nagy Szolimántól, augusztus 29-én.*) (L. az 1. sz. képet!) A Dráva és Duna találkozásának szögletében csatajelenet látható, szemben álló ágyúkkal. Térképi ábrázolásánál elsőként alkalmaz — a zsúfoltság miatt, a Bakony területén — utalószámokat a településábráknál, majd ettől nyugatra az utalószámokkal együtt feljegyzi a települések nevét. *Szombathely* ábrájánál: „Sabaria Patria Divi Martini Epis[copi]”. (= *Szombathely, Szent Márton püspök hazája.*) *Turnu Severinnél* (Zeuerinum = Szörényvár) a méretarány szerint több mint 1000 méter hosszú oldalnézeti ábrázolású híd és az alábbi szöveg olvasható: „Pons Traiani de quo Dion Cassius Historiographi in vita Traiani”. (= *A híd melyről Cassius Dio történetíró Traianus élete c. munkájában ír.*) A látványosan ábrázolt hidat Traianus római császár hadmérnök-parancsnoka, Apollodoros építette, Bonfini több helyen említi, hogy látta a pillérek roncsait, valószínűbb azonban, hogy korábbi szerzők leírására alapozva hivatkozik „látomására”. A hidat Cuspinianus rajzolta a Traianus-oszlop domborműszalagján látható ötlyukú híd ábrája alapján. „Mondhatom, igen sok kétségem volt afelől, hova is tegyem Traianus Duna-hídját. Most, hogy megtaláltam a Magyar Királyság térképrajzát és erről egy térképtáblát adtam ki, a hidat helyére tudtam tenni.”<sup>2</sup> *Galambócnál* (Golubac) csatakép és a következő felirat látható: „Hic Imperator Sigismundus Golumbecium cum Mahumete Septimo Thurcarum Imperatore infeliciter pugnavit 1409.” (= *Itt, Galambócnál vívott balszerencsés csatát Zsigmond császár Mohameddel, a törökök hetedik császárával 1409.*)

Lázár „módszere”, azaz hogy mappáját a kartográfiai értékeken túl történelmi feljegyzésekkel is gazdagítani igyekezett, hosszú időn át követőkre talált. A fenti feljegyzést megtaláljuk Lazius 1552-ben és 1556-ban megjelent térképein, Vavassore 1553-ban kiadott munkáján, Zyndt 1567-ben megjelent haditérképén; Sambucus (Zsámboki) 1566. évi és Sandrart 1664. évi mappáin már szöveg módosítással találkozunk (a változott szöveget lásd a fenti térképek részletes ismertetésénél.)

A Lázár-térkép némileg módosított kiadására került sor 1553-ban, illetve 1559-ben. Az utóbbi kiadáson *Székesfehérvárnál* feljegyezték, hogy itt koronázzák és temetik a királyokat: „Hic coronant el Sepeliunt Reges.”

*Francesco Roselli* Mátyás király udvarában — több forrás utalása alapján — térképészként tevékenykedett. Sajnos, éppen Magyarországot ábrázoló térképéről nincs tudomásunk. Egyes térképtörténeti források szerint Lázár Roselli korábbi térképét használta fel országábrázoló mappája elkészítéséhez. Igazolja látjuk ennek valószínűtlenségét, ha a két térkép összetvetésénél a topográfiai elemek egymáshoz való viszonyát megvizsgáljuk.<sup>3</sup> Roselli Közép-Európa térképén hazánkat is ábrázolja, de a Duna-kanyar, illetve a Balaton fekvése és földrajzi helyzete a Lázáréhoz képest rendkívül pontatlan. Közép-Európát ábrázoló mappáján *Nagyváradnál* ezt olvashatjuk: „Hic jacet corpus sancti Ladislao” (= *Itt nyugszik Szent László teste*). Az Ibar, Morava és Duna torkolatánál: „Hic struit Rex turcarum suas naves et per hoc flumen eas in

<sup>2</sup> Bendefy L.: Lázár deák „Tabula Hungariae”. Geodézia és Kartográfia 1974. 4. sz.

<sup>3</sup> Fodor Ferenc: Magyar térképírás. Budapest, 1952. 12. o.

danubium mittit" (= *Itt építi a törökök királya a hajóit és eme folyón küldi a Dunára.*)<sup>4</sup>

A mohácsi csatát követően fellendült az ország térképi ábrázolása és a történelmi események rajzos — szöveges rögzítése. 1566-ban Nürnbergben jelent meg *Mathias Zyndt* „Das Khynigreich Hungarn” c. térképe, amely feltünteti a török sereg felvonulását, a táborozó császári sereg helyét Komárom és Győr környékén.<sup>5</sup> Ábrázolásmódjában, de feliratokban is jóval gazdagabb a fenti térképet egy évvel később követő munkája. A bő topográfiai tartalomtól *Szigetvárnál* a következő feljegyzést találjuk: „Zyget 1566. sept. 7. verloren”. (= *Szigetvár, 1566. szept. 7-én elesett*). *Mohácsnál*: „Künig Ludwig ist geschlagen von der T.[ürkischen] K.[aiser] So.[liman] 1526. den 29 Aug. und all s verheret wie lang die... geht” (= *Lajos király 1526. augusztus 29-én megveretett Szolimán török császártól és mindent feldúlt olyan hosszan, ameddig... megy*). *Budapestnél*: „Offen 1541. Septr. verlor[e]n”. *Székesfehérvárnál*: „Alba Regali Stulweysenburg 1543. verlo[ren]”. Feltünteteti Belgrád elestének időpontját (1521), mintegy támpontot adva a törökdúlás során elfoglalt nagyobb városok elestének időponti összevetéséhez. *Belgrád északon*: „Hie bey Belgrad wirt Mohomet der 2 und der 8 K.[aiser] von dem Johan Huniad hart geschlagen Anno 1456.” (= *Itt Belgrádnál II. Mohamed, a 8. császár, keményen megveretett Hunyadi Jánostól az 1456. esztendőben.*) *Esztergomnál*: „Strigionium, Gran 1543. den 10. Aug. verloren.” (= *Esztergom 1543. aug. 10-én elesett.*) *Pécsnél*: „5 Kirchen 1543. v.[er]loren” feljegyzi, hogy 1566. szeptember 4-én meghalt a tizenkettedik török császár, Szolimán: „1566 den 4. Sept. Starb der 12. T.[ürkischen] K.[aiser] Soli[man] zu 5. Kirchen.” Pécs német nevének (Fünfkirchen) első szótagját (Fünf) következetesen számmal írja. Feliratok olvashatók még Szendrő, Tokaj, Gyula települések ábrájánál is. A térkép kerekségére utal, hogy 1587-ben és 1594-ben újabb kiadásokban is megjelent. A harmadik kiadás felirati szövegébe bekerült a „corrigierte” (javított, módosított) szó. A második és harmadik kiadás Prágában jelent meg.<sup>6</sup> A harmadik kiadáson egy legyőzött sarkányon ülő sas, valamint Rudolf császárhoz szóló ajánlás található, eltérően a korábbi kiadásoktól.

*Wolfgang Lazius* — mint katonaoorvos — 1536-ban járt Magyarországon. Az utazás során készített vázlatok, begyűjtött információk, továbbá Lázár térképének felhasználásával hozzáfogott Magyarország részletes térképi ábrázolásához.<sup>7</sup> „Regni Hungariae Descriptio”-ja 1566-ban jelent meg.<sup>8</sup> A Dunántúlt ábrázoló hadszíntér-térképén díszes keretben római császárok arcképábrázolásait találjuk, a nevek feliratával. A keleti oldalon NERO, majd névmegírás nélkül turbános fej és ANTONINUS AUGU[STUS]; északon IMP[ERATOR] OTHO; délen NERVA IMP[ERATOR]; a nyugati szegélyen C. JULIA, GALL (GALBA?, GALLIENUS?) és IMP[ERATOR] TITUS arcképei láthatók. A Dráva bal partján sereg- és táborábrák. A Mura—Dráva torkolatánál: „Hie hat der Ertzherzog schiffbrücke geschlagen” (= *Itt vert hajóhidat a Főherceg*). A Duna jobb partján pontsor látható Bátától Gyórig, mint más térképeken is, a megszállt terület határát jelezve. Tolna mellett: „Des Turken zug von Griechischen V. weissenburg” felirattal. *Csurgó* nyugaton gyalog- és lovascsapatok

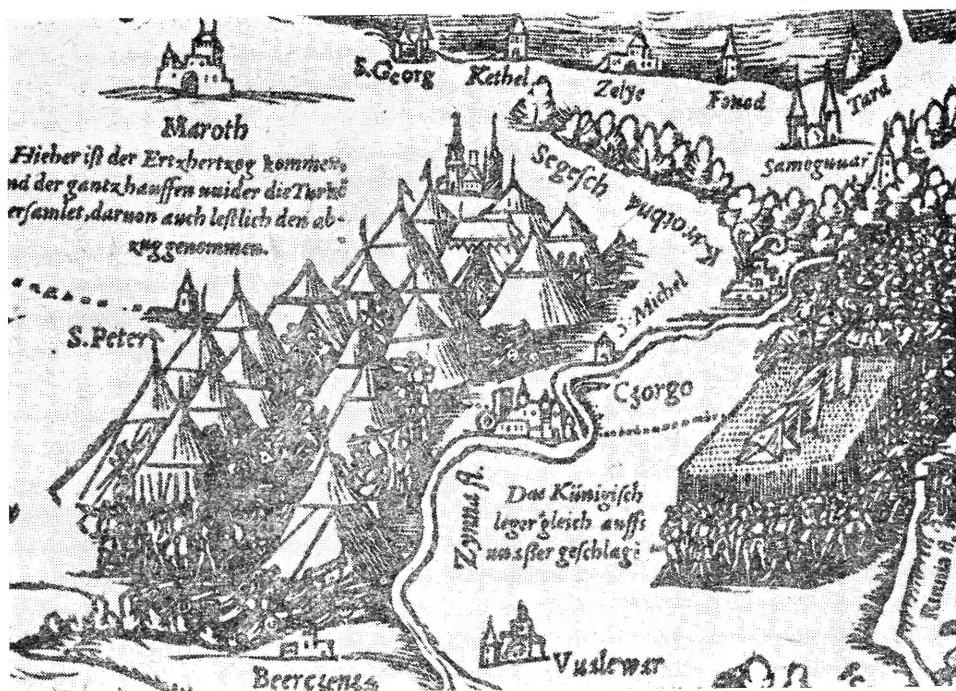
4 *Roselli*: Közép-Európa.

5 HIT. B. IX. a. 487/8.

6 National Bibliothek Wien. No. 2251.

7 *Fodor F.*: i. m. 31. c.

8 HIT. B. IX. a. 487/1—1; B. IX. a. 1011/1.



2. kép. Kivágat Lazius térképéből.

ábrájánál „Das Turkisch lager”, délen, a Szina folyó mellett: „Das Künigisch lager’ gleich auffz unasser geschlag”. (= A királyi seregek a folyó partján verték fel táborukat). (L. a 2. sz. képet!) A szelvény északi szélén levő felirat „Hier] sind die Bergstet da ma[n]golt gold und sylber gräbt”. (= Itt vannak a bányavárosok, ahol aranyat és ezüstöt bányásznak.)

Zsámboky (Sambucus) János történész, nyelvész és orvos, a kor szokásainak hódolva, térképészítéssel is foglalkozott. Az 1566-ban megjelent térképét háromnyelvű helynévjegyzék gazdagítja. Történelmi feljegyzésként Galambócnál ezt olvashatjuk: „Hic Imperator Sigismundus Cassus est 1496.” Az évszám feltehetően elírás, mert Zsigmond (1361—1437) magyar és cseh király akkor már nem élt, ám 1396-ban a déli határvidéket fenyegető törökkel szemben valóban vereséget szenvedett. Az 1578-as bécsi kiadású rézmetszet hátoldalán latin nyelvű szöveges magyarázat található. A térkép az ország különböző tájain meghonosodott állattenyésztést a jellegzetes állatképekkel mutatja be. Történelmi vonatkozású feljegyzésként csak az alábbi olvasható: „Miserab[ilis] claudes Ladovis (Ludovici) R.[egis] 1526” (= Lajos király szerencsétlen pusztulása 1526.)<sup>9</sup>

Zenoi Dominico 1567-ben készített térképe Magyarországot és Erdélyt ábrázolja a török háborúk idején.<sup>10</sup> A térképszelvényen figurális ábrázolások tömegét láthatjuk szöveges történelmi feljegyzések helyett. A Duna—Tisza-közén, Szegedtől északra, ágyúkat vontató hatos fogatok, csatározó lovasok, utánpótlást szállító szekerek, vonulóban levő hadak, tevekaravánok, szétszórtan

<sup>9</sup> HIT. B. IX. a. 482/13., B. IX. a. 490/5.

<sup>10</sup> Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára (a továbbiakban — OSZK) TM 5007.

lovas- és gyalogoscsapatok láthatók. Budát és Pestet bástyával körülvett településként ábrázolja, tornyokkal. Mindkét helyen, a legkiemelkedőbb torony tetején, zászlót, legfelül félholdat ábrázol a szerző.

Jacob Sandrart térképész (számos térkép rézmetszője is) „Neu Land Tafel von Hungarn 1664” c. térképén<sup>11</sup> *Nikápoly* mellett a következő felirat áll: „Allhier geschah die erste Schlacht den Hungarn mit den Türken da K.[önig] Sigmund von Bajazet überwunden 20 000 Christen, doch auch 60 000 Türken erschlagen worden A.[nno] 1396. d.[en] 28. Sept.” (= *Itt történt a magyarok első csatája a törökkel, ahol Zsigmond király Bajazidtól legyőzött; 20 000 magyar, de 60 000 török is meghalt 1396. szept. 28-án.*) Térképein a török háborúk harci eseményeire utaló adatgazdagság külön figyelmet érdemel, felirat látható az eseményekre utaló időpont megjelölésével Mohács, Pécs, Szigetvár, Kanizsa, Veszprém, Kaposvár, Székesfehérvár, Várpalota, Győr, Tata, Komárom, Esztergom, Visegrád, Eger, Hatvan, Pest, Szolnok, Szeged településeknél. Buda várbástyás ábrázolásánál ezt olvashatjuk: „Ofen, Buda, Hauptstadt in Hungarn. Verl.[oren] 1526., 1529., 1541.” (= *Magyarország fővárosa, Buda elesett...*) Pest térképi ábrázolása fallal körülvett város képét mutatja, a berajzolt torony tetején félhold, az elestére utaló felirat: „verl.[oren] 1526., 1541., 1614.” A térképszelvény északi részén a magyar királyok és török szultánok nevét sorolja fel, kronológikus sorrendben. 1001-től 1664-ig negyvenöt magyar és tizenkilenc török uralkodó nevét olvashatjuk, időpontmegjelöléssel. A szelvény délkeleti részén Sandrart az alábbi kronogrammat tűntette fel: „Gott steVre DeM bLVtgIrIgen Türken AntIChrIst”. (= *Isten üzd el a vérszomjas török antikrisztust.*) (A kis- és nagybetűk váltakozása betűhelyesen, felirathűen szerepel.) A szövegben elrejtett évszám a térképkiadás időpontját, 1664-et jelöli.

Nicolas Sanson-nak, a francia „királyi térképész” kitüntetett cím tulajdonosának 1690 körül kiadott Magyarország térképén, színezett pontsoros határvonal választja el a „keresztény Magyarországot” a töröktől zaklatott területektől.<sup>12</sup> Címkereti kartusát megtáltosodott paripák fogják közre mindkét oldalról. A fellelhető határábrázolás a török uralom legnagyobb magyarországi kiterjedését mutatja. A Balatontól délkeletre „BEGLER BEGLICZ DE BUDE” feliratot helyezett el a szerző, amely Bulgária és Albánia határáig terjed. (= budai beglerbégység [vilajet]).

Müller Ignác Magyarországot ábrázoló, 1769-ben elkészült térképe kartográfiai és történelmi vonatkozásban egyaránt előkelő helyet foglal el a magyar térképírás történetében.<sup>13</sup> A 12 szelvényből álló térkép papírgyártástörténeti szempontból is figyelemre méltó (1—1 lapja 98×68 cm, ez a méret ebben az időben ritkaságnak számít). Térképén számos határ menti őrhelyet, őrtornyot ábrázol. A településeket összekötő útvonalakra írt számok órákban fejezik ki a távolságokat. Hosszú lenne felsorolni az ország területén jelkulcsi ábrázolással feltüntetett várak, sáncok, erődök, fallal kerített városok nevét és a római kori utak nyomvonalát. Szám szerint harminckilenc fallal körülvett várat, illetve települést, tizennégy helyen jelentősebb sáncot ábrázol. Vízrajzi szempontból vizsgálva jelentős kiterjedésű mocsarak és tavak ábrázolása is fellelhető olyan helyeken, ahol ma legfeljebb a növényzet utal a terület

11 HIT. B. IX. a. 539/5.

12 HIT. B. IX. a. 539/6.

13 HIT. B. IX. a. 513. Lásd még *Bendefy L.*: Egy kiváló magyar térképszerkesztő: Müller Ignác (1727—1804) Budapest, 1974. 122—132. o.

egykori múltjára. A térkép díszítőelemei között van Mária Terézia és II. József arcképe, a királyi korona, a kiterjesztett szárnyú sas, két egyenruhás bányász, mögöttük a háttérben tárnabejárat. A jobb alsó sarokban, kőlapnak ábrázolt kiemelésen helyezték el a jelmagyarázatot (Explicatio). A szelvények déli szegélyén folyó menti tájképek aprólékos rajza látható.

Az első katonai felmérés (1782—85) során készült térképek mind méretarányukban, mind ábrázolásmódjukban az eddig felsorolt térképektől lényegesen eltérnek.<sup>14</sup> Az 1:28 800-as méretarány olyan természetes vagy mesterséges tereptárgyak ábrázolását, történelmi feliratok elhelyezését biztosítja, amelyekre eddig nem volt példa. Mint már utaltam rá, ezek a térképek elsősorban katonai felhasználásra készültek, mégis, ábrázolásaikkal, felirataikkal térképtörténeti, történelmi, gazdaságtörténeti stb. ismereteinket is jelentős mértékben gazdagítják.

\*

A vizsgálat tárgyául választott szelvényeken (a jelenlegi országhatáron belüli térképlapok) az alábbi feljegyzésekre, jelkulcsi ábrázolásokra figyelhet fel a kutató:

*Régi sánc, erődítés* jelei láthatók Keszthely, Tihany, Lippó, Paks, Vaskút, Aldebrő, Csorvás, Csanádpalota, Kiscsécs, Békéscsaba, Kerkabarabás, Szerencs, Zsáka, Mohács, Nagykanizsa körzetében.

A felmérési szelvényeken dűlőnévként megírt „Akasztó hát”, „Akasztó domb” és jelkulcsi jellel ábrázolt „Vesztőhely” is sűrűn fellelhető. A vármegegyék már 1713-ban, az elszaporodott gonosztevők kiirtására, elrettentő például, akasztófákat állítottak fel a forgalmasabb helyeken.<sup>15</sup>

Jelentősebb útelágazásoknál, települések közelében — általában dombokon — akasztófa-jel, és „*vestőhely*” felirat olvasható,<sup>16</sup> például Hajdúsámson, Gyula, Tiszavasvári, Golop, Tály, Nagykanizsa, Mosonmagyaróvár, Kaposvár, Várpalota, Székesfehérvár (itt a város északi és déli részén is!), Tác, Heves, Kál, Szentés, Hidvérgárdó, Bódvaszilas, Halmaj, Bársonsap és Püspökladány határában.<sup>17</sup>

*Gyógyvíz* Balatonfüred, Tata és Kistapolca településeknél került ábrázolásra.

*Vár, kastély, templom romjainak ábrázolása*<sup>18</sup> található Zenye, Vasvár, Kéled, Keszthely, Szentgyörgyvár, Szókedencs, Inke, Szóc, Nemesvita, Badacsonytomaj, Hegymagas, Raposka, Gyulakeszi, Tapolca, Káptalantóti, Marcali, Herend, Nagyvázsöny, Taliándörögd, Vászoly, Köveskál, Szentbékkáll, Zánka, Balatonszepezd, Kővágóórs, Balatonrendes, Balatonakali, Lengyeltóti, Alsóbogát, Kürtös, Pamuk, Polány, Magyaregres, Somogyaszaló, Tihany, Mernye, Kisbér, Újdalmad, Attala, Várgesztes, Vértessomló, Regöly, Csóvár, Galgámácsa, Üllő, Újhartyán, Tatárszentgyörgy, Orgovány, Pásztó, Nógrád, Ecség, Tarcsa, Nyáregyháza, Albertirsa, Hantháza, Bócsa, Somoskőújfalu, Kiskunfélegyháza, Parád, Tömörkény, Kuncsorba, Nagykapáncs, Csorvás, Nagylak, Fáj, Mezőberény, Boldogkőváralja, Vésztő, Sarkadkeresztúr, Berettyóújfalu, Be-

14 HIT. B. IX. a. 527.

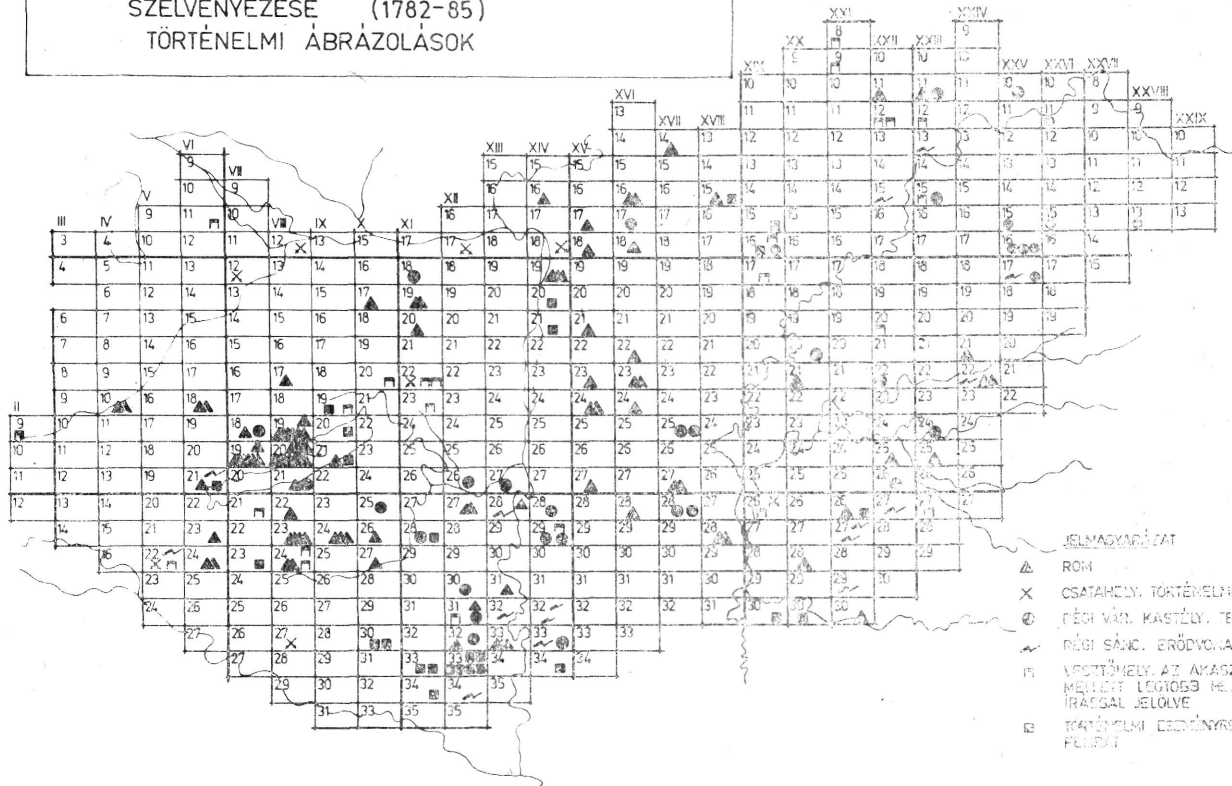
15 *Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Budapest, 1954. 104., 121., 139., 144. o.; *Gönczi Ferenc*: Somogyi betyárvilág. Budapest, 161. o. (prot. 1. 216. 2.)

16 Szöveges magyarázatként: Gericht, Hochgericht, Berggericht, Galgen Galgenberg.

17 *Eckhart Ferenc*: 1. m. 104., 121., 144. o.; HIT. B. IX. a. 527. Coll. VI. Sect. 11., VIII 24., IX. 22., 23., XIX. 17., XXI. 8., 9., XXII. 12., 20., XXIII. 27.

18 A rom(ok) jelkulcsi ábrázolását: R., Rud, Rudra., illetve Rudera feljegyzések egészítik ki.

AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS TÉRKÉPEINEK  
 SZELVÉNYEZÉSE (1782-85)  
 TÖRTÉNELMI ÁBRÁZOLÁSOK



rettyószentmárton települések határában, többségükben erdős, hegyes területen, távol a falvaktól.

Keresztbe rajzolt kard és évszám feltüntetésével az egykori *csatahelyeket* jelölték például Nagykanizsa, Koronóc, Győr, Szigetvár, Mohács, és Szentés közelében.<sup>19</sup>

Szöveges *történelmi feljegyzést* olvashatunk például Mohácsnál: „Lager Plaz der Hungarn vor der Schlacht unter König Ludwig” (= *A magyarok táborhelye Lajos király alatt a csata előtt*); feliratok vannak még Babarc, Nyárad, Siklós, Pécs, Székesfehérvár, Lánycsók, valamint Hollókő körzetében is.<sup>20</sup>

Nem kevés a dohánykert, fácánkert, vadászház, birkaistálló, fürdőház és téglaegető; meglepően sok a malom, szélmalom, vízimalom, fűrészmalom változat. Számszerűleg a csárdaábrázolás a legtöbb, pedig a településeken belül levőket nem is tüntették föl. Többségük jelentősebb utak elágazásánál, illetve nagy távolságra levő településeket összekötő utak mentén található.

A sok-sok feljegyzés között a legkülönbözőbb változatok olvashatók, így például farkasverem, üveghuta, birkaistálló vagy „Lusthaus” (= *kéjlak*, nagyúri mulatozásra szolgáló kastély) is. Feltűnő, hogy a fürdőház-ábrázolások csaknem minden esetben a településtől 500—1000 méterre találhatóak.

Van olyan térképszelvény is, (Coll. XX. Sect. 25.), ahol a 200 km<sup>2</sup>-t ábrázoló szelvényen egyetlen település sincs.

Különösen településtörténeti kutatás és vizsgálat során jelentős ezeknek a térképeknek a felhasználása, mégpedig a *településhelyek* megváltozása, illetve a *településnevek* alakulása szempontjából.

*Garabonc* Zala megyei kisközség például az 1783-ban készült térképen<sup>21</sup> Kis Rada és Magyaród települések összekötő vonalának felezőjében, attól kissé délre helyezkedik el. A település nagyságát tekintve az ábrázolás alapján jelentősebb mint Kis Rada, ami a formáját illeti, a falu közepén csizma formátumú beépítetlen terület látszik. A „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” c. kiadvány a községre vonatkozólag ezt írja: „Garabonc (Garabancz), Villa Garabonc (1335: Zalai Oklt. I. 296., 1444. 1470: Veszprémi kápt. h. lt. Cap. 11.) Poss. Gerebench (1342: uo. Cap. 11.) Garabanch (1376; uo.). A veszprémi káptalané volt. 1335-ben Rada határjárásakor említik az innen Kermendre vezető nagy-utat. Ma is megtaláljuk Rada mellett, Kis-Komáromtól é. felé.”

Az 1799-ben kiadott „Magyar Országnak leírása” így jegyzi: „Garabótz, vagy Garabontz. Magyar falu Szala vármegyében, földes Ura a Veszprémi Káptalanbéli Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Szala Apátitól nem messze. Határja termékeny, legelője, szőleje, erdeje, fája épületre, és tűzre elég van, malma helyben, piatozása Kanizsán és Keszthelyen, első Osztálybéli.”<sup>22</sup>

A katonai felméréshez készült országleírás megjegyzése: „Hier kann man wieder auf einem von Bäumen gemachten Fuss-steig über den Morast Passieren”. (= *Itt is át lehet kelni a mocsáron, fából épített gyalogjárón.*)

A leírásoktól függetlenül az 1856—59 között készült térképek még változatlanul előbbi helyén, az 1872-ben kiadott térkép viszont már Kis Rada település déli oldalán, mintegy ahhoz csatlakozva ábrázolja és írja meg, Garabonc

19 HIT. B. IX. a. 527. Coll. V. Sect. 22., VIII. 12., XI. 22., 34., XII., 33., XVI. 16.

20 HIT. B. IX. a. 527., Coll. VI. Sect. 21., VII. 23., IX. 20., X. 30., XI. 22., 34., XII. 33., XIV. 33., XVI. 16. Térképszelvényenkénti részletes feldolgozás: Csenedes L.: Történelmi feljegyzések és ábrák. (1782—1785) Budapest, 1975. Kézirat gyanánt.

21 HIT. B. IX. a. 527. Coll. VI. Sect. 22.

22 HIT. VIII. 4. (Szak kv.)

néven. Korábbi helyén lápot, vizenyős területet tüntet fel, a volt falunak még romos maradványára sincs utalás.

Településeink az elmúlt évszázadok során, sőt még napjainkban is, nem csupán formájukban, megnevezésükben is változásokon esnek át. A helynevek a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak. Olyan időszakokra vonatkozólag, amelyekből írott emlékekkel nem rendelkezünk, a régészeti emlékeken kívül szinte egyedüli forrásaink, amelyekből az egykori településre következtethetünk.

A mai *Széphalom* például az első katonai felmérés szelvényén és az ország-leírásban (1784) Kis Bányácska<sup>23</sup> nevű település, az 1853-ban készült felmérésen Bányácska Kis,<sup>24</sup> 1869-től viszont Kis Banyacska, a falu szélén „Kazinczy strja” (kuria) megírással.<sup>25</sup> 1902-től, Kazinczy elnevezése után, Széphalom lett az addigi Bányácska neve. Ilyen és hasonló településnév-változással nagy számban találkozhatunk, ha az egykori és mai térképeket összevetjük. A névváltozások vizsgálata — terjedelménél fogva — külön bemutatást igényelne, így itt csak utaltunk régi térképeink ilyen vonatkozású értékeire. Monumentális művet alkottak az első katonai felmérést végzők, melyet a világnak semmilyen állama nem múlt felül, írta Paldus József ezredes, aki elsőként adta hírül 1917-ben e térképek értékét és hozzáférhetőségét.<sup>26</sup>

Közel fél évszázad múltán került sor újra részletes térképek készítésére, melyek tartalmukban és kivitelükben lényeges változást mutatnak az első felméréshez viszonyítva. A második katonai felmérés során (1829—66 között) készült térképek — a korábbiakkal összevetve — jelentős eltérésről, a települések és tereptárgyak új arculatáról, lényeges településszerkezet-változásról tanúskodnak. Alaposabb — részletes — helyszínelési terepmunkára utal, hogy az erdőben, a hegytetőkön nagy számú vár-, kastély-, templom- és kápolnaábrázolással találkozunk. Az ábrázolások értékeléséhez tudnunk kell, hogy a megérősített, jobban kiépített épületek, épületcsoportok, *vár*, erőd megnevezéssel kerültek be a mindennapi szóhasználatba. Építésük helyét, a védekezés szükségessége kapcsán, a kedvező természeti körülmények kihasználása döntően befolyásolta. A várak kezdetleges formái a *földvárak*, melyek kutatását megnehezíti, hogy legtöbbször lakott településekkel kapcsolatosak. Ez egyben azt is jelenti, hogy — a mindennapi élet követelményein túl — ezek a települések kettős igény kielégítését célzó átalakításon mentek keresztül. A „földvár” fogalma alatt az árokkal és belső gáttal, esetleg cölöpsorral erősített helyet értjük. A *földhalom-vár*, vagy gyűrűvár kiképzése szélesebb árokkal és a kiásott föld kúp alakban való feldombolásával járt. A természetes vagy mesterséges halmon emelt, kezdetben fából készült *toronyvár* a környék megfigyelésére szolgált.<sup>27</sup> Az 1782—85 között készült térképeken az ábrázolt várak többsége romként szerepel, a második katonai felmérés szelvényein azonban romábrázolással csak nagy ritkán találkozunk. Váraábrázolásnál nem ritka a település-, vagy személynévhez kapcsolt megnevezés, de olvashatók még „Bolong Vár”, „Pogány Vár”, „Ágas Vár”, „Gerenda Vár”, „Halom Vár”, „Büs Vár”, „Vó Vár”, „Földvár” stb. megnevezések is.<sup>28</sup>

Míg a fél évszázaddal korábban készült térképeken nagy számú, addig itt,

23 HIT. B. IX. a. 527. Coll. XXIV. Sect. 10.

24 HIT. B. IX. a. 527. Coll. XLII. Sect. 41.

25 HIT. B. IX. a. 397.

26 Hadtörténelmi Közlemények. Budapest, 1917. XVIII. köt. 167—185. o., Paldus József ezredes: Katonai térképek készítése II. József császár idejében, különös tekintettel Magyarországra.

27 *Gerő László*: Magyar várak. Budapest, 1968.; uő.: Ostromverte várak. Budapest, 1969.

28 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXVI. Sect. 60., XXVII. 49., XXVIII. 54., 60., XXIX. 58., XXX. 50., 52., 54., XXXI. 53., XXXIII. 58., XXXIV. 46., 51., XXXV. 46., XXXVI. 45., 46., XXXIX. 40., 41., 45., XLI. 42., 44.

a második felmérés során készült lapokon, az ország területén összesen csak kilenc vesztőhelyábrázolás található.

Romokat lényegesen kevesebbszer tüntetnek fel, mint korábban, ezzel szemben „Cukorgyár”, „Vasgyár”, „Kőedénygyár”, „Szódagyár” felírással,<sup>29</sup> gyógyforrás megjelöléssel, vagy „kolera temető”<sup>30</sup> ábrázolással is találkozunk. Aggteleknél barlangbejárat, Rákoskeresztúrnál tűzérési gyakorlóter, Székesfehérvárnál, „Janicsári csatorna” felírás olvasható. A Mecsek területén több, bányászattal összefüggő feljegyzés, bányajelölés, a Szolnokot is ábrázoló térképszelvény déli részén, a településektől távol „Mausoleum”, a Margitsziget északi csücskénél „Rom” felirat és ábrázolás látható.<sup>31</sup>

Amíg fentebb a részletes térképeken történt ábrázolásokat vizsgáltuk, nézzük meg, mit mutat hazánk első tájegység-térképe, amely Tokajt és környékét ábrázolja *Fucker András* 1749-ben készült munkája nyomán.<sup>32</sup> Fucker térképe ábrázolásmódjában átmenet a látkép és térkép között, a látképre elsősorban halmocskás, vakondtúrásszerű domborzatábrázolása emlékeztet. A településeket tornyos épület rajzával, vagy más jellel ábrázolja. Gondosan feltünteti — a postakürt jelével — a postajárat állomásainak helyét. Tokaj település-megírástól délre „Rudera Arcis” (= *vár romja*) felirat olvasható, a boroshordók bemutatása gazdag szüretre, nagy termés hozamra enged következtetni. Fucker területileg a Kassától a Tiszáig, illetve a Miskolctól Sátoraljaújhelyig terjedő területet ábrázolja, így nem közigazgatási egységet, hanem egy földrajzilag egybetartozó területet ölel fel. A térkép címében „Tokaiensis, Tarczal, Tallya, Mad...” (Tokaj, Tarczal, Tallya, Mád...) településeket nevezi meg. A terület meghatározásán túl a sokszorosításhoz szükséges vésést, a metszői munkát is önmaga végezte.

*Mikoviny* Északnyugat-Magyarország térképe 1739-ben, a pestisjárvány idején készült.<sup>33</sup> Mint a térképen szereplő feliratból is kiolvasható, azzal a céllal készítette, hogy a hatóságok feltűntethessék a veszedelmes járvány miatt elrendelt kordonok határvonalait. A jelmagyarázat szerint a sárgával jelölt helységekbe („Anno 1739 Peste infecta”) már behatolt a pestis. A rózsaszínnel festett területet lezárták a dühöngő járvány miatt, a terület határát fegyveresek őrzik. Színezve ábrázolja térképén Mikoviny a főbb utakat, megjelölve a pestis miatt ajánlatos kerülőket is. Figyelemre méltó, hogy a VI. Károly osztrák császár (azonos Mária Terézia atyjával, III. Károly magyar királlyal) személyes használatára készült példány a bécsi Albertina gyűjteményben ma is megtalálható. Egy ezzel azonos kéziratos példány a Hadtörténelmi Térképtár (Budapest) gyűjteményének is védett darabja, így a napjainkban megjelent faksimile változat kiadása nagy keresettségnek örvend a térképgyűjtők, a térképkedvelők körében. A térkép értékét növeli, hogy díszítőeleme Mikovinyt és felmérő segédjét ábrázolja földrajzi meghatározás közben.

Mikoviny hírneve messze túlterjed határainkon. A matematikával, mechanikával, bányaműveléssel, bányagépezéssel, földméréssel és térképkészítéssel foglalkozó polihisztort több műszaki ágazat is magáénak vallja. (Az Országos Bányászati és Kohászati Egyesület Mikoviny Sámuelről nevezte el 1950-ben

29 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXIII. Sect. 53., XXV. 48., XXIX. 64., XXXIV. 58.

30 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXXVI. Sect. 53.

31 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXXII. Sect. 50.

32 HIT. B. IX. a. 2016.

33 HIT. B. IX. a. 537. *Mikoviny: Északnyugat-Magyarország térképe. Bendefy L.: Mikoviny Sámuel kéziratos megyei térképei.* MTA. Budapest, 1977.

alapított emléklakettjét, amelyet kimagasló tudományos eredményekért adományoznak.)

Az 1800-as évek elején került kiadásra a Monarchia történelmének áttekintő térképe, amelyen — hazánk területét vizsgálva — szép számban láthatunk történelmünkkel összefüggő feljegyzéseket és ábrázolásokat.<sup>34</sup> A jelentősebb feljegyzések között találjuk a Duna—Tisza-közén Csongrád magasságában: „Königr[eich]seit 1000. Erbkönigr[eich]seit 1687.” (= *Királyság 1000, örökös királyság 1867 óta.*) Mohácsnál keresztbe rajzolt kard, valamint 1526-os és 1687-es évszám, Bajától a Balaton ÉK-i csücskéig határábrázolás és „Gr[enze] v[on] 1538” (= *határ 1538-tól*). Légrad—Nagykanizsa—Balaton vonalában, majd Veszprém K-tól Vácon át újra határábrázolást találunk „Gr[enze] [v]on 1606.” Tokajnál kard és 1528-as dátum, Mohynál (Muhi) kard és 1241, Egernél kard és 1596, Hatvannál 1596, Vasvárnál 1664, Szentgotthárdnál kard és 1664, Győrnél 1598, majd a Rába jobb partján kard és 1809. Zsitvatoroknál a békekötés jelmagyarázati ábrája és 1606-os megírás látható. Székesfehérvárnál „Stuhlweissenburg (Osones) Albaregalis 1602 türk.[isch]” (= *Székesfehérvár [osone]1602 török*), Buda és Pest felirat alatt „1541—1696 türk”, Vácnál 1684. Határábrázolás a Kárpát-medence északkeleti részétől Eger keletig az alábbi felirattal: „Gr[en]z d[es] Gebiets Bethlen Gabors (1621—30.” (= *Bethlen Gábor fejedelemségének területi határa.*) A fenti határ déli csücskétől más színábrázolással, ugyancsak a határvonalra írva, „Gr.d. Gebiets Bocskais 1606”. (= *Bocskai fejedelemségének területi határa.*) A Duna—Tisza között csatornaábrázolással „Franz Canal 1802.” Szegednél a Tisza—Maros torkolatától a Tisza bal partjánál, valamint a Maros jobb partjánál jelkulcsi ábrázolással kereszttek, melyek a jelmagyarázat szerint „Sterbeorte merkwürdiger Personen” (= *jelentősebb személyek elhalálzási helyei*).

„Az Osztrák—Magyar Monarchia területén levő római kori települések és utak” címet viselő térképen különös érdeklődésre tarthat számot a Dunántúlt gazdagon behálózott útrendszer.<sup>35</sup>

E fejezetben szólnunk kell olyan mappákról, amelyek valamennyi gyűjteményben „kéziratós térképek” megnevezéssel ismertek és külön-külön elsőbbséget érdemelnek a tárolás, feldolgozás és védettség tekintetében. Mint a megnevezésből is kitűnik, ezek hagyományos rajzi eszközökkel és nem sokszorosító eljárással készültek; a legtöbb esetben ez egyediséget is jelent. Igaz, napjainkban is kéziratostként készülnek a topográfiai munkák, ezek némelyike — ügyes rajzkészségű topográfus esetében — szebb, és tartalmilag megbízhatóbb, mint az átrajzolt, nyomtatásban megjelent változat; korunk igénye, főként a példányszámok tekintetében, kéziratós térképekkel azonban kielégíthetetlen. Lázár deák térképénél utaltam rá, hogy térképtörténészeink a tájolási, névmódosítási stb. hibákat elsősorban az átrajzolásnak tulajdonítják, ez vitathatatlanul rejt is magában hibalehetőséget.

Nehéz feladat elé állítja a kutatót az a körülmény, hogy a régi térképekre vonatkozólag irodalmunkban nem talál útbaigazítást. A gyűjtemények anyagáról összeállított katalógus (ha egyáltalán van) ez ideig nem készült szaktudományos bontásban. Mint máshol már utaltunk rá, minél több és minél régibb, de megbízhatóan hű térrajzú térképpel rendelkezünk, annál jobban értékelhetjük a területi változásokat, annál alaposabb elemzést végezhetünk az írott és ábrázolt források összevetésével.

<sup>34</sup> HIT. B. IX. c. 139.

<sup>35</sup> HIT. B. IX. c. 26.

A gyűjtemények kéziratos térképeinek többsége nem országokat, (bár ilyen is akad bőven) hanem tájegységeket, leggyakrabban egy-egy település, vár, erőd, csatatér helyszínrajzát adja. Településtörténeti kutatás szempontjából felhasználható adatokat tartalmazó térképek — eddigi ismereteink szerint — először a császári hadseregnek a török elleni hadműveleteivel összefüggésben készültek hazánkról. A hadjáratok idején csaknem minden esetben készültek csata- és vártervek, táborozások, hadiszállások rajzai, ahol nem csupán a hadrend, a támadási terv került ábrázolásra, hanem az objektumok, sok esetben még a domborzat is, ilyen vagy olyan változatban.

Balatonszentgyörgy és Móríchely erődítésének vázlatát mutatja be egy 1572-ből eredő térképvázlat, a jelmagyarázat mellőzésével. A várakat körülvevő árkokat vonallal illetve pontsorral ábrázolta a szerző, Balatonszentgyörgynél a belső, Móríchelynél a külső gyűrűt jelölve pontsorral.<sup>36</sup>

A Dunántúl jelentős kiterjedésű területéről ad áttekintő képet egy, az 1561-es évekből eredő térképvázlat.<sup>37</sup> A területet keletről a Sió, délről a Kapos határolja. Mérete 44×34 cm. Tájéolása közel északi, de pontatlan, így az ábrázolt települések helyének ábrázolása is csak megközelítő pontosságú. A vázlat a Kaposvár—Siófok—Simontornya közötti területen, háromféle ábrázolással, szemléltető képet ad a pusztításról, a települések kihalásáról, amelyek közül számosat ma már csak írott emlékekből ismerünk. A több mint 150 települést ábrázoló vázlaton az elhagyott, lakatlan falvakat (Desertus Pagus) egy vonalra helyezett körrel, a lakatlan, romos településeket (Pagus inhabitatus) kettőzött vonalú „L” betűvel, végül a megerősített, oltalmat adó őrhelyeket (Praesidium) két oldalról lépcsőzött ábrával tünteti fel a szerző: Dombóvár, Kaposvár, Törökkoppány, Simontornya, Pincehely és Ozora. Külön jelzés, bástyaszerű ábrázolás látható Damasy (Tamási) település megírásánál. A lakhatatlan települések a következők: Adocs, Ádánd, Balatonkiliti, Balatonszabadi, Bedegkér, Geszti, Hékut, Igal, Jut, Juta, Kapoly, Kaposfüred, Karád, Kánya, Kisszékely, Magyaregres, Mezőhidvég, Miklósi, Nagyszékely, Nágocs, Osztopán, Pálfa, Siófok, Somogyegres, Tab, Tengőd, Tóti-psz., Zics. Településtörténészek, de minden bizonnyal a régészek is, sok hasznát vehetik a török megszállás nyomait bemutató térképvázlatnak.

(Az ábrázolt települések további sorsát — későbbi létét hely- és névazonosítással — táblázatunk tünteti fel. — *1. sz. melléklet.*)

A vázlaton feltüntetett nem azonosítható, elpusztult települések: Apati, Baya (Baja), Bekefalu (Békefalu?), Banany, Czablin, Ecsy, Feyereghaza (Fehéregyháza), Ismin, Bsyani, Kisfalud, Kör, Kucsarich, Kvasnya, Lucsa, Mayorarok (Majorárok), Metzenyi, Kikes, Nagyvita, Nilos, Pazürök, Pornez, Sandor (Sándor), Surfil, Szárbost, Szente, Tad, Tahi, Todli, (Toldi), Wamhaza (Vámháza), Salos, Ofavnay, Gyula.

A továbbiakban ismertetett térképek részletes értékelésére nem térünk ki, inkább csak a jellegükre utalunk. A hazánk területét nem ábrázoló térképeket csak abban az esetben említjük, ha készítésük magyar személy közreműködésével összefügg.

A felszabadító hadjárat előtti időből említést érdemel Tokaj és vidékének térképe (1660); a komáromi tábor (1661) rajza; a Vág völgyének térképe (1663), és több, 1664-ből származó, részletes tervrajz a szentgotthárdi csatáról, végül

<sup>36</sup> HIT. G. I. h. 12.

<sup>37</sup> Országos Levéltár. Eszterházy lt. Rep. 92. Fasc. 1. X. 9.

egy látványos, kéziratos térkép 1626-ból, mely — a hadrend ábrázolásával — Bethlen Gábor átkelését ábrázolja Sellyénél, a Vágon.

A térképtörténeti irodalomból tudunk arról, hogy Thököly Imre (1657—1705) hadjáratai során megkövetelte a tervrajzok és terepfelvételek készítését.<sup>38</sup>

Magyarország sok várát „térképezték” fel a 17. században, ezek közül külön említést érdemelnek Marsigli, Hallart, Anguissola vár- és látképei. Ezeket a legnagyobb részben kéziratos térképeket, illetve ritka metszeteket a Hadtörténelmi Térképtár eredetiben vagy fotómásolatban szerezte be.

*Marsigli* ezredes Duna-térképének (1726) legnagyobb értéke a medervonal mérésszakilag pontos meghatározása.<sup>39</sup>

Széchenyi István megbízása alapján *Vásárhelyi Pál* készített tervet az Al-Duna hajózhatóvá tételére 1836-ban.<sup>40</sup>

Az 1827-ben kiadott „Reise-u. Influenz Karte...”-ból megtudjuk, hogy Magyarországon és Erdélyben a postakocsin utazónak egy mérföldért 12 krajcárt kellett fizetnie.<sup>41</sup>

Erődök alaprajzát és a Dardanellák kéziratos térképét egy 1788. évi kiadás mutatja be.<sup>42</sup> (A Dardanellák védelmét 1770-ben III. Musztafa szultán a magyar származású Tott Ferenc hadmérnök-tábornokra bízta. Feltehető, hogy az egykorú kéziratos térkép Tott feljegyzései alapján, esetleg közreműködésével készült.)

III. Károly török háborúi alkalmával több térkép és tervrajz készült az ország déli részéről. Ilyen például a „Strategische Übersicht zum Türkenkriege 1716—18.”<sup>43</sup>

Buda kéziratos térképét (1749) *Langer* készítette az alaprajz és a perspektivikus ábrázolás kombinációjával, az ábrázolt épületeket számozta és rendelkezésüket jelmagyarázatában feljegyezte.<sup>44</sup> Buda és Pest kéziratos ábrázolása 1760-ból való.<sup>45</sup> 1764-ből származik Eger színes, kéziratos erődítési térképe.<sup>46</sup>

Batthyány, Bethlen és több tábornok nevét olvashatjuk a Mastrich—Breda-környéki hadihelyzetet ábrázoló térképeken. A részletes ábrázolások 1747-ből származnak.<sup>47</sup>

Lotharingiai Károly táborában magyar hadvezérek nevei olvashatók a „Feld-Lager bey Löveberg” címet viselő 1:20 000 méretarányú, 1757-ben készült térképen.<sup>48</sup>

*Benyovszky* kéziratos térképe a Worms melletti porosz állásokat tünteti fel (1794).<sup>49</sup>

„A nemes magyar insurrectio József nádor parancsnoksága alatti mozdulásait” ábrázolja „Herceg Esterházinak igen fortélyos állása ellen” egy hadgyakorlatról egy 1797-ből eredő metszet.<sup>50</sup>

Az áttekintő és részletes térképek történelmi forrásértéke ismertetésére, a térképi jelek, jelkulcsi ábrázolások bemutatására — a vizsgált időszakból —

38 *Márki Sándor*: Földrajzi Közlemények 1896. évf. 191—303. o.

39 HIT. B. IX. b. 112.

40 HIT. B. IX. b. 135.

41 HIT. B. IX. a. 795/1.

42 HIT. B. III. b. 12.

43 HIT. H. III. a. 894.

44 HIT. G. I. h. 67/1.

45 HIT. G. I. 1. 67/3.

46 HIT. G. I. h. 155.

47 HIT. H. III. c. 583., 637.

48 HIT. H. III. e. 1254.

49 HIT. H. IV. a. 379.

50 HIT. H. IV. a. 698.

a *Neu* ezredes szerkesztette térkép a legalkalmasabb. A „Geografische Charte des Königreichs Hungarn, aufgenommen unter der Direktion des Oberst von Neu in den Jahren 1782—1784” címet viselő, 1:192 000-es méretarányú térkép II. József rendeletére készült, a részletes felmérések alapján.<sup>51</sup> Az új kerületi beosztás határát feltüntető részekből a vármegyék vezetőihez másolatot küldtek, hogy a helynevek írását ellenőrizzék, és így az esetleges módosításokat a kiadás előtt végrehajthassák. Az egyezményes, jelkulcsi jelek alkalmazása a később készült térképekre is nagy hatással volt. A térképeken ábrázolt jelek, jelzések, számszerű adatok a nyelvi határokat átlépve nemzetközileg is lehetőségessé tették a térképek olvasását. Nem túlzás, ha úgy fogalmazunk, hogy a térkép „világnyelven” készül, jeleinek többsége a készítő ország nyelvjárásának ismerete nélkül is bárki számára érthető eligazítást nyújt. Az alábbi térképjelek betekintést engednek a vizsgált időszak egyezményes ábrázolási módjába.

Kettős lándzsa, vagy keresztbe rajzolt kard csatamezőt, csónak átkelő helyet, kürt postaállomást, kettős vonalú hatágú csillag erődöt, kontúr nélküli csillag megerősített, fallal körülvett szabad királyi, vagy más várost jelölt. Hatfogú bástyával a nyílt városokat, háromfogúval a mezővárosokat jelölték; egyfogúval az olyan helységeket, ahol kastély volt. Szarvasagancssal jelezték a vadászházakat, kereszttel az egykori települések helyét, kör alapra, vagy épület jelére írott kereszttel templomot, vonalakkal körülvett keresztekkel pedig a temetőt. Karika zászlóval csárdát, fogadót, pohár jele forrást, ivóhelyet jelölt. Az épített vagy kijárt postautat kettős a helyi utakat egy vonallal ábrázolták. Pásztorbot a püspöki székhelyet, dőlt kereszt az apátságokat, folyó menti teknő aranymosást jelölt. A bányákat a ma is használatos, egymást keresztező csákánybalta jelével és minősítésüknek megfelelő felirattal (vas, szén, kő, homok stb.) jelezték. A malmok helyét tüskézett kör jelével és papír, fűrész, gubona, zúzó stb. megjegyzéssel jelölték.

A közhasználatú, ismert jelektől történő eltérés esetén mindenkor alkalmazták az eltérő jelzések táblázatát, feltüntetve ott az ábrázolt jelek szöveges magyarázatát is.

A térképeken fellelhető jelek, jelzések, feliratok a készítés idejéből eredő olyan támpontokat adnak a jelenkor kutatóinak, amelyek értékelésével minden más irányú ismeret pontosítható, gazdagítható.

A Csepel-sziget 1728-ban készült térképe Buda és Ráckeve melléktérképével<sup>52</sup> külön figyelmet érdemel. A mappa egy régebbi térkép helyreigazítása alapján készült, méretaránya 1:64 000, címe „Mappa Geographica über die grosse insul Csepeliense...” A szelvény három részre osztott; az északi sávban Pest és Buda látképes ábrázolása a jelentősebb épületek megírásával, a középső sávban térképi ábrázolás a cím szerinti területekről, a déli sávban címszalag Ráckeve felirattal; alatta a Dunát és a partján épült település képi ábrázolását láthatjuk.

A folyók kéziratos térképei több szempontból figyelemre méltók. Kezdetben a folyók mélységét, az átkelésre, hidépítésre legalkalmasabb helyeket, a katonai, hadi szempontokat vették elsősorban figyelembe. A folyókat ábrázoló későbbi, gazdasági szempontokat is figyelembe vevő kéziratos térképek különös értékét az jelenti, hogy az adott folyószakasz átkelőhelyeinek, árterületeinek, a folyó menti települések helyének és kiterjedésének is pontos rajzát

51 HIT. B. IX. a. 513.

52 HIT. B. IX. a. 674/7.

adják, így például a Duna déli szakaszáról 1737-ben készült térkép, mely III. Károly második török háborújáról tudósít; színes ábrákkal, címerrel ékesítette alkotója, várakat, erődöket, és romokat is feltüntet rajta. Címe: „Plan des Donau Stroms vo alle Schlösser und Rudera angemacht seynd.”<sup>53</sup> (= *A Duna folyam ábrázolása, valamennyi vár és várrom ábrázolásával.*) Az egyik mellékrajz Traianus oszlopát ábrázolja és közli annak feliratát is. Bár elsősorban a katonai vonatkozásokat — várak, erődök — tünteti fel, jól ábrázolja a mellékfolyókat és — templom jelével — a folyó menti településeket is. Emellett több olyan térkép található térképtárainkban, amelyek a part menti erődöket, romokat és a jelentősebb eseményekhez kapcsolódó településeket tüntették fel aprólékos, gondosan megrajzolt formában.<sup>54</sup>

1756-ban készült a Maros hajózási térképe, amely igen tanulságos a folyó menti szigetek, zátonyok és, más akadályok vizsgálatánál.<sup>55</sup> A részletes jelmagyarázat révén pontosan rekonstruálható a sószállító hajók útja. Figyelmeztetően jelzi a török és keresztény birtokban levő vízimalmokat, amelyek közelségében gátak gördítenek akadályt a hajók zavartalan útjába. Két helyen is ajánlja, hogy a hajót vontassák a partra. Makó előtt két malom és három gát nehezíti a kormányos munkáját. A hegyeket halommal, a part menti településeket házcsoporttal ábrázolja a szerző. A térkép jobb felső sarkát a szegedi vár ábrázolása díszíti. A Maros szabályozása sokáig váratott magára, pedig ismert, hogy nem csak sószállító hajók közlekedtek rajta, hanem hadianyag és gabona szállítására is felhasználták.

110 házból álló új falu építéséhez ad településtervezetet a Bánsági Határőrezred számára 1791-ben készült ábrázolás.<sup>56</sup> A kovacsiczai puszta helyére épített Antalfalva térképe a „Grundanlags Plan... ein neues Dorf für die von oben herabkommende theils Collonisten von 110 Häusern zu bauen.” (= *Alaprajztervezet egy új faluról, a fentről érkező telepes csapatok részére, 110 házzal*) címet viseli. A település kereszt alaprajzú, közepén ovális, nagy tér van templommal; az azt körülvevő épületek a számmal jelzett jelmagyarázat szerint paplak, iskola, községháza, tiszti házak, vendéglő. A település házai gondosan meghatározott szabályos rendben sorakoznak, mintegy tükörképszerűen az utcák két oldalán. A feljegyzés szerint a község utcáin díszfákat kell ültetni a térképen jelölt helyeken. A települést biztonsági védőárok, „Ortsicherheitsgraben” veszi körül, amelyen 12 átjáró van a főbb útvonalak meghosszabbításában.

„A Ferencz Csatorna Pestig Hosszabbításának Eszméje” címet viselő 1847-ből eredő térkép hossz- és keresztsszelvények ábráival egészíti ki a helyszíni ábrázolást.<sup>57</sup> „Pest—Szegedi csatorna” felirattal és kettős vonallal tünteti fel a Szeged, Dorozsma, Majsa, Inárcs, Ócsa, Soroksár összekötő vonal mentén a csatorna „eszméjét”. Az ábrák részletgazdagságára utal, hogy az „1838-ik évi Pesti árvíz mint hasonlító vonal” feltüntetésén túl a Duna tavaszi „magos állása”, a nyári „rendes állás”, a tervezett vonal menti mocsarak fenékszintje is mind-mind grafikusan bemutatásra került. Feltünteti a térkép készítője a Pest—Szolnok vasútvonalat; Cegléd elágazással „Tervezett Pest—Szegedi Vasút” felirat és ábrázolás látható.

Jelentős a kéziratos Duna-térképek között a teljes hazai szakaszt ábrázoló,

53 HIT. B. IX. b. 109.

54 A HIT. katalógusaiban a szaktudományos mutatók megkönnyítik a témakörhöz kapcsolódó térképek kiválasztását.

55 HIT. B. IX. b. 176.

56 HIT. G. I. h. 4.

57 HIT. B. IX. b. 155/2.

szép kivitelű, „Plan des Donau Strommes von Wien bis Orshova...” című, az 1800-as évek elején készült mappa.<sup>58</sup>

Tartalmában és rajzmodorában egyaránt ma is remekműnek számít az 1834-ben készült „Hydrographische Donau Karte...” Értékét növeli, hogy a 63 szelvényből álló Duna-térkép a folyam jobb és bal partján széles sávban ábrázolja a szántókkal, erdőkkel, mocsarakkal és természetesen a fellelhető településekkel teli árteret. Más-más színnel ábrázolja a kert, szántó, rét, kaszáló, szőlő, erdő vagy mocsár területét, illetve kiterjedését. Megkülönböztetést tesz mocsár és sással benőtt mocsár, illetve nádas között. Alapos részletességgel ábrázolja a kiöntési terület határát, a folyam meredek és sziklás partvonalát. A térkép értékelését segíti a jelmagyarázat, ahol a betűjelzéseken túl 32 ábrázolásmód feltüntetésére került sor.<sup>59</sup>

A gyűjtemények térképeit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a legrégebbi időből a várak, erődök, csatahelyek alaprajza, ezek látképes ábrázolása fordul elő nagy gyakorisággal. Ezt követik számszerű nagyságrendben a folyók, bányák, és olyan települések vagy tájegységek, amelyek elsősorban katonai vonatkozásokkal hozhatók összefüggésbe. Sajnos, az ilyen térképek ezres nagyságrendű tömegének jelentős része napjainkig nem került értékelő publikálásra.

Tudjuk, hogy a térképek hasznosságának tudományos értékelését már évszázadokkal ezelőtt megkezdték. II. József 1779-ben elrendelte az elkészült térképi adatok tudományos értékelését: az addigi összes hadjáratok történetének anyagát fel kellett dolgozni a Hadilevéltár adatai alapján. A meglévő tervekről, írásokról — időrendi rendszerezéssel — gyűjteményt állítottak össze a tisztek és tábornokok ismereteinek gyarapítására.

A katonai tudományos értékelés mindenkor egy-egy adott területre vonatkozott, a hadi szükségletnek megfelelően. Ezek írásos értékelése napjainkig nem került elő, ez arra enged következtetni, hogy a legnagyobb titoktartás övezhette mind a feldolgozást, mind az elhelyezést. A részletes térképeket katonák is csak külön engedéllyel tanulmányozhatták, polgári személyeknek betekintésre engedélyt senki nem adhatott. Az általános térképek felhasználására fényt vet az alábbi császári határozat:

„A Müller-féle térkép”<sup>60</sup> a magyar rendeknek a legnagyobb óvatossággal kiadható. Csak egy emberre bízható, aki munkatársaival való időnkénti felhasználása után a térképet ismét gondos megőrzés alá veszi és azért is felelős, hogy az sem egészben, sem részben soha nyilvános használatra ne jusson.” Tudnunk kell, hogy a fenti hivatkozású „Müller-féle térkép” 1769-ben Müller Ignác ezredes irányításával készült. Méretaránya 1:360 000. Címe: „Mappa Geographica novissima Regni Hungariae divisi In suos, Comitatus...”

A leírások és ábrázolások közötti különbséget szemléltetően ábrázolják a bemutatásra kerülő vázlatok, térképrészletek, az első katonai felmérés szelvényei alapján. (2. sz. melléklet.) Az illusztrációs anyag adalék az írott kútfők kiegészítéséhez, az elmúlt idők lélektanához, s így válik teljessé a történelem, amelynek országos és nemzetközi összefüggései — térképek vizsgálata nélkül — óhatatlanul kissé elvontak maradnak a jó értelemben vett laikus számára.

58 HIT. B. IX. b. 128/1.

59 HIT. B. IX. b. 134. Ebben a térképben valósult meg a tervezettnél jóval kisebb méretarányban Huszár Mátyás tőkéletes elképzelése és álma a helyes folyamattfelvétéről, amely valóban az árvédelmi terület jobb és balparti határáig kívánja ismertté tenni a folyó völgyét. Meg nem értésen bukott el korának kétségtelenül legszelebb perspektívában látó és gondolkodó mérnöke.

60 HIT. B. IX. a. 513/24.

A település megírása után a Colonnák, illetve Sectiók száma a felmérés szelvényezése szerinti beosztásra utal, az áttekintő térkép hálózatának megfelelően.<sup>61</sup> A bemutatott ábrázolásoknál, történelmi megírásoknál betűhelyesen történt a kiírás. A soron következő ábrákkal, csupán érzékeltetni kívánjuk a részletes katonai felmérés sokoldalú történelmi vonatkozásait. Az ország területén fellelhető történelmi ábrázolásokat az áttekintő térkép szemlélteti. (L. a 248. oldalon!)

1. sz. MELLÉKLET



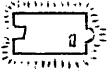









Vázlaton feltüntetett település	1782—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
<b>Adant</b>	Ádánd	Adánd	Ádánd
Andocz	Andáts	Andocs	Andocs
Assalot	Assaló	Aszaló	Somogyaszaló
<b>Babony</b>	Babony	Bábony	Bábonymegyer
Bak	—	Poss Bak	Bak-psz.
Bare	Apathi: Kis Bar	Kisbár (Apáti)	Kisbárapáti
Bathe	Batti	Báté	Baté
Bedeg	Bedegh	Bedegh	Bedegkér
Bonyo	Bonya	Bonnya P.	Bonnya
Bereni	Berény	Nagy Berény	Nagyberény
Borgiad	—	—	Borjád psz.
Bösse	Büssü	Büsü	Büssü
<b>Casuk</b>	Kasok	Kazsok	Kazsok
Comarum	Mező-Komárom	Mező-Komárom	—
Czaba	—	Csaba P.	Csaba-psz.
Czepel	Czepel	Csepel	Nagycsepely
Czeze	Czecze	Czecze	—
<b>Dada</b>	—	Dada psz.	Dada psz.
Dalmad	Dalmandi Puszta	Dalmand P.	Dalmand
Damasy	Tamásy Miklósvár	Tamási Miklósvár	Tamási
Debrenta	—	—	Döbrönte-psz.
Dobrokos	Dőbrőrköz	Dőbrőrköz	Dőbrőrköz
Dombo	Dombóvár	Dombóvár	Dombóvár
Dorok	Dorogky Szarty	—	Pusztadorog
<b>Eczeny</b>	Etsen	Ecsény	Ecseny
Egrus	Magyar Egres	Magyaregres	Magyaregres
Egrus	Németh Egres	Német Egres	Somogyegres
Endret	Endred	Endred	Balatonendréd
Ertény	Ertény	Értény	Értény
<b>Fok</b>	Fok	Sió Fók	Siófok
Fok Sabati	Fok-Szabati	Fók Szabádi	Balatonszabadi
Füret	Füred	Kaposfüred	Kaposfüred
<b>Gada</b>	—	Gadács	Gadács
Gant	—	Puszt Gyánt	Gánt-psz.
Gerest	Kereszti M.	Gerézd P.	Gerezd
Gesty	Gesty	Gesztli	Somogyesztli

61 A települések szelvényenkénti bontását lásd: Csendes L.: Települések szelvényezése 1782—1785., 1829—1869. Hadtörténelmi Térképtár, Budapest, 1976.

Vázlaton feltüntetett település	1782—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
<b>Gyeulass</b>	Iovánczy (Gyula)	Gyula Iovanca	Gyulaj
Gyölle	Gölle	Gölle	Gölle
Gyud	Gyur	Jurn	Jut
Gyuta	Jutta	Juta	Juta
<b>Hekut</b>		Hékuti P.	Okrád-psz.
Heny	Henye cap.		Öreghenye
Hidekut			Keszőhidegkút
Hidveg	Hidvég	Falu Hidvég	Mezőhidvég
<b>Igal</b>	Igall	Igal	Igal
<b>Kanyo</b>	Kánya	Kánya	Kánya
Kapos	Kaposvár	Kaposvár	Kaposvár
Kapos Sabati	Szabatya	Szabadi	Szabadi
Karád	Karád	Karád	Karád
Kessij	Keszi	Tóth Keszi	Magyarkeszi
Ketye		Ketyei P.	
Kilit	Kiliti	Kiliti	Balatonkiliti
Kis Berenij			Kisberény
Kisfalva	Maisi Puszta	Puszta Majsa	
Kis Kapoly	Köppöl	Kapoly	Kapoly
Kis Maiso	Maisa	Puszta Majsa	Alsómajsa
Kisörs	Örs rudera	Rác Örs P.	Rácörsi-psz.
Kis Sokel	Kis Székely	Kis-Székely	Kisszékely
Kocsolya	Kocsola	Kocsola	Kocsola
Koppan	Koppan	Török Koppány	Törökkoppány
Kuny	Konyi	Konyi	Nagykónyi
Kustan		Kis Kustyán	Kiskustyán-psz.
<b>Lapa</b>	Lápa W.	Lapa P.	Lapa-psz.
Lepord	Leperti Puszta	Felső Leperd P.	Felsőleperd
Lullya	Luja	Lulla P.	Lulla
<b>Maros</b>	Maros	Sio Maros	
Marost		Marost P.	Alsómarosd-psz.
S. Martinza		Martincza P.	Martinca
Medgyer	Megyer	Megyer	Bábonymegyer
Miclos	Miklosi	Miklós	Miklói
Mosdos	Mosdos	Moszdos	Mosdos
<b>Nagocz</b>	Nagots	Nágocs	Nágocs
Nagy Maiso	Mási Puszta	Bogaras P.	Középmajsa
Nagy Sokel	Nagy Székely	Nagy-Székely	Nagyszékely
Niek	Felső Nyék	Felső Nyék	Felsőnyék
Nyary		P. Nyári	Nyári-psz.
<b>Orek Kapoly</b>	Puszta Köppöl	Kapol P.	Kapoly
Orszi	Ortszi	Orci	Orci
Ostopyany	Osztopan	Osztopán	Osztopán
Ozora	Ozora	Ozora	Ozora
<b>Pálfa</b>	Pálfa	Pálfa	Pálfa
Par	Báré (Paári)	Paari	Pári
Pinsehel	Pinczehely	Pinczehely	Pinczehely
Pulla	Pulla	Pula	Kapospula
<b>Raksij</b>	Raksy	Raksi	Ráksi
Raz Egrus	Rátz Egres	Rác Egres P.	Rácegres
Regele	Puszta Regel	Regöly	Regöly

Vázlaton feltüntetett település	1872—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
Sakal	Szakál	Szakaly	Szakály
Sala	Solar	Zala	Zala
Sarij			Belsősári-psz.
Scakez	Szakts	Szakcs	Szakcs
Sakwar	Ságvár	Ságvár	Ságvár
Sar			Sárállás-psz.
Simoutorn	Simon tornya	Simontornya	Simontornya
S. Marton		Kis St. Mártony M.	Felsőszentmárton- tny.
Sokol	Sokol	Nagy Szokoly	Nagyszokoly
Somar	Számárd	Szamárdi	Zamárdi
Somb	Som	Som	Som
Some		Pusztaszemes	Pusztaszemes
Somodar	Somodar	Somodor	Somodor
Somon	Simonfa	Simonfa	Simonfa
Szandó	Szántó	Szántó	Koppányszántó
Szill	Szill	Szill	Somogyszil
Szoma	Gyoma	Csoma	Csoma
Szöröhad	Szorosod	Szorosad	Szorosad
Tab	Tab	Tab	Tab
Tad	Tad	Pusztaszemes	
Tarkany		Pusztaszemes Dád	
Tarkany		Tarkany M.	Tarkány-psz.
Tarkany		Tárkány M.	Tárkány-psz.
Tassar	Tászár	Taszár	Taszár
Telek	Teleki	Teleki	Teleki
Tengőd	Tengőd	Tengőd	Tengőd
Todli	Puzda	Pusztatóti	Tóti-psz.
Toponar	Toponár	Toponár	Toponár
Varda	Varda	Várda	Várda
Vgal	Ogay	Ugai-P.	Ugaj-psz.
Viczke		Vincze M.	Vincze M.
Wam	Wam	Pusztaszemes Vám	Vám-psz.
Zicz	Szich	Zicz	Zics

## MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

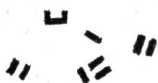
<p>NAGYKANIZSA /Col. V. Sect. 22. a továbbiakban csak szám utaló- val./</p> <p>Nyugat: "rudra der alte Festung"</p> <p>Dél:  1466 1599 Beb 600 Schanz Schaffterey 1664 1688 1690</p> <p>Kelet:  Galgen Apteker</p>	<p>KESZTHELY /VI. 21./</p> <p>Dél: /árokjel mentén/ "alte verschanzungen"</p> <p>Rudera der alten Romisch Stadt Cybalis</p> <p> Mernmahle einer verschanzung</p>
<p>INKE /VI. 24./</p> <p>Délkelet: /hegytetőn/</p> <p> Rudera einer Kirche</p>	<p>SZÖC /VII. 12./</p> <p>Dél</p> <p> alte Kirche</p> <p>A szelvény északnyugati sarká- ban:</p> <p> Rud.</p>
<p>NAGYVÁZSONY /VIII. 19./</p> <p>A település északnyugati végén;</p> <p> Rudra</p> <p>Leányfalu megírástól K-re Rudra</p>	<p>SEGESD /VII. 23./</p> <p>Észak: /A szelvény délnyugati sarka/</p> <p> getreyd Kasten</p> <p> Yuh-Ställe von Segest</p>
<p>KÖVESKÁL /VIII. 20./</p> <p>Rud.</p> <p>Rud.</p> <p>Rud.</p> <p>Rud.</p> <p>Rud.</p>	<p>VÁSZOLY /VIII. 19./</p> <p>Kelet:</p> <p> Rudra</p> <p> Rud.</p> <p>Délnyugat: /Kisfalu megírástól DNY-ra/</p> <p> Rud.</p>

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

POLÁNY /VIII. 23./

Északnyugat:

Remete



Rudera eines Closters

MERNYE /IX. 24./

Észak: /lapszálen/

Miklós

rudera

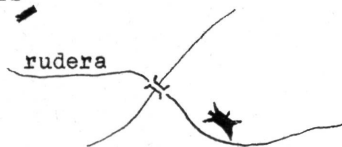
Kis Mernye

rudera

Délkelet:

Örs

rudera



KAPOSVÁR /VIII. 24./

Északnyugat:

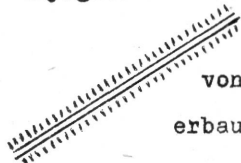
Galgen



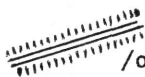
Galgen

TIHANY /IX. 20./

Nyugat:



von K. Andreas  
erbaute Verschan



.....  
/olvashatatlan szöveg/

UJDALMAD /X. 26./

Északkelet:

Vörös egyház

rudera



TIHANY /IX. 21./

Nyugat: /feljegyzés a Bala-  
ton vizén/

1727

Sind hier Rudra  
on Sie entdekt.

VÉRTÉSSOMLÓ /XI. 19./

Kelet:

Rudera Witaner Schloßes

/A D-re csatlakozó szelvény  
szélén:



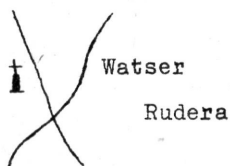
Rudera



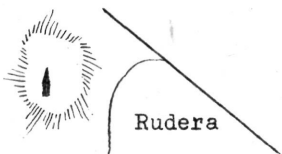
MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

ALBERTIRSA /XVI. 23./

Délnyugat: /a szelvény nyugati szélén/

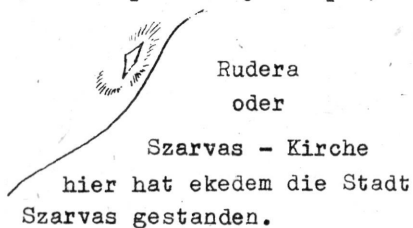


A fentitől DK-re:

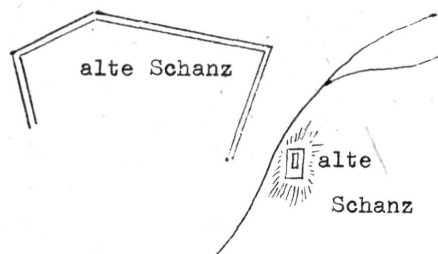


CSORVÁS /XXI. 26./

/A térképszelvény közepén/

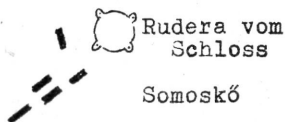


XXI. 27. szelvény közepén



SOMOSKÓJFALU /XVII. 14./

Északkelet:



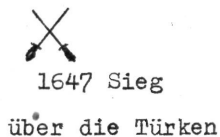
KISCSÉCS /XXII. 15./

A településnév alatt:

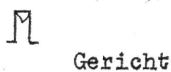
Kenzeschen der Römischen Schleg szen

SZENTES /XIX. 26./

Nyugat: /A Kurca patak jobb partjánál lévő réten/



Kelet:



SZERENCs /XXIII. 13./

Délkelet:

